

DEN TEORILÖSA MAKTENS IDEOLOGI

FREDRIK ERIXON

Pragmatismen har ersatt ideologin inom socialdemokraterna. Detta har banat vägen för en närmast principiös maktideologi, för självförhärligande politiker som i tider av val är beredda att tumma på sina åsikter och som inte viker en milimeter från målet att till varje pris behålla makten i sina händer.

Statsminister Göran Perssons budskap lyder: "Vård, skola och omsorg kommer att prioriteras framför skattesänkningar". Den ena stunden. Någon dag senare kan han dock oblygt meddela att regeringen ser över skatterna och att ett förslag om skattesänkningar kanske kommer redan i sommar.

"Det finns inget utrymme för en sänkning av fastighetsskatten", var skatteminister Tomas Östros budskap några dagar innan regeringen föreslog just en sänkning av fastighetsskatten.

"Borgerlighetens ständiga klagan över den borttagna vårdgarantin är bara slag i luften som förstör en seriös diskussion om vårdens problem", menade socialminister Margot Wallström dagarna innan regeringen

ypade en vändning i frågan. Vårdgarantin blev nu plötsligt en aktad politik.

Och frågan ställs: vad är det egentligen vi bevittnar? Skuggorna av Lord Acton och Machiavelli? En skrupelfri strategi enligt metoden söndra och härska? En valrörelsetaktik med ett "öppet mandat" att till varje pris vinna? Det verkar vara den allmänna meningen om regeringens kovändningar och det är ingen dålig gissning. Pressade av låga opinions-siffror och med ett obetvingligt sug efter regeringsmakten även nästa mandatperiod, ser regeringen ingen annan utväg än att helt frankt kopiera borgerlighetens politik. Finkänsligheten får ursäkta, liksom ideologin. Nu står makten på spel. Och vad är enklare än att slåss mot en avväpnad motståndare?

Med denna analys har de flesta bedömare, huvudsakligen journalister, satt punkt. Socialdemokratin har skickliga kampanjstrateger och valrörelser har ju sedan länge rört sig ifrån

positionen som demokratins epicentrum till konsultbyråernas varukataloger. Så varför förvånas? Varför beklaga sig nu?

Reaktionen är ganska talande för vår tids journalistkår som verkar ha utnämnt sig själv till ytlighetens väktare. För ytlig är just vad denna bedömning är. Bakgrunden till regeringens olika lappkast står nämligen att finna på ett djupare plan. Det hela handlar i grunden inte om taktik, utan om en själsförvirrad socialdemokrati som gjort taktiken till ideologi. En arbetarrörelse som inte vetat bättre än att uppvärdera pragmatism och populism till samhällsteori. Som inte vill ha makten för att genomföra sitt ideologiska program, utan som låter bevarandet av makten vara det centrum som ideologin formuleras ifrån. Detta är bakgrunden, detta är arbetarrörelsens stora problem.

Teorin möter praktiken

Rörelsens tillstånd förvirrar. Inte bara dem själva, utan också oss som står

FREDRIK ERIXON är frilansskribent och författare till boken *Arv i vanhävd. Om frihetliga rötter i arbetarrörelsen* (Timbro, 1997).

utanför. Arbetarrörelsen föddes ju som en ideologisk protest mot överheten, mot makten, och lät de grundläggande principerna få svängrum i sin politik. Den hämtade sin kritik mot borgerligheten från en ideologiskt bipolär världsbild där den själv representerade rättfärdigheten och de andra en diffus maktideologi. Och förmågan att kunna ge arbetarna en teoretisk inramning av verkligheten var en hävstång som lyfte rörelsen, en av dess komparativa fördelar. Men någonstans upplöstes kraften, någonstans förlorade arbetarrörelsen kontakten med sitt ursprung. Varför? Och hur?

Partiprogram i Marx anda

Svaren är inte givna. Men låt oss spela historiens glaspärlespel och gå tillbaka till 1920-talet. En händelserik tid fylld av motsägelser och kluvna sammanhang, en tid lik vår egen.

I början av decenniet hade socialdemokratin antagit ett partiprogram som var starkt inspirerat av marxismen. Förvisso var det marxistiska inflytandet inte lika framträdande som i den tyska socialdemokratin, vilken under 1800-talets andra hälft antog ett program som knappt var mer än en blåkopia av Marx texter, men det var utan tvivel påtagligt. Precis som i primärkällorna utmålades kapitalismen som ett samhällsförstörande system och i teorin fanns det inget som talade emot att detta skulle raseras. Antingen av sig själv, eller av andra.

Problemet var nu att det inte fanns särskilt många inom rörelsen som

trodde på marxismen i praktisk verkan. Vid olika tillfällen under decenniet kom socialdemokratin till makten, men den lät aldrig partiprogramets och rörelseideologins principer få ett avtryck i regeringspolitiken. Tvärtom gjorde socialdemokratin i princip som de borgerliga regeringarna och i årtiondets viktigaste frågor lyssnade den som alla andra på en neoklassisk nationalekonomi som nyss hade fått fotfäste i samhällsvetenskapen och politiken. Dilemmat var nu alltså att teori och praktik inte hängde ihop.

Ett annat sätt att rama in tjugotalets förvirring ges av marxismen i sig själv. Problemet för de socialdemokratiska partier som trodde på Marx lära var att hans budskap i grunden upphävde de tänkbara argumenten för att bedriva en reformistisk politik. Vad Marx berättade var ju att kapitalismen skulle underminera sig själv. Produktionsförhållandena skulle bli som "fjättrar" för produktivkrafternas fortsatta utveckling och efter systemets kollaps skulle arbetarna ta över. Men teoriernas enkelhet hade inte någon praktisk motsvarighet. Det dilemma socialdemokratiska politiker ställdes inför var följande: Om de försökte förbättra situationen för de "utsugna" arbetarna genom olika sociala reformer, drog de då inte bara ut på den lika nödvändiga som oundvikliga undergången för kapitalismen? Förlängdes inte då kapitalismens inkubationstid och den ofrivilliga misär som proletäerna levde i? Var åtgärden därmed inte rent kon-

traproduktiv? Jo, rimligtvis borde det vara slutsatsen. Men också själva problemet.

Socialismen inför verkligheten

Glappet mellan teori och praktik var, om vi lämnar marxismens inre liv för ett tag, för de flesta fullt gripbart. Dessutom ett problem som många upplevde som svårösligt. Vid en första anblick verkade alternativen vara att formulera om antingen teorin eller praktiken. Men det fanns också en tredje väg, Nils Karlebys väg, som för teoretikerna och ideologerna först verkade uppgiven. Men det var just denna tredje väg – alltid denna tredje väg – arbetarrörelsen kom att följa. Det i varje fall om vi får tro LO-ombudsmannen Olle Sahlström, som nu är aktuell med boken *Den röde patriarken* (Atlas, 1998).

Karleby, en av arbetarrörelsens stora ideologer under tjugotalet och redaktör för den socialdemokratiska tidskriften *Tiden*, började sin ideologiska mission i rörelsen med att försöka modifiera marxismen så att den kunde samsas med en reformistisk arbetarrörelse. Men han misslyckades. Och gav upp tron på att socialismen överhuvudtaget behövde inspireras av teorier och värden som inte fångas av en flyktig vardag. Istället knöt han ihop teori och praktik genom att helt sonika göra praktiken till teori. Med en argumentation av kraftigt rationalistiskt snitt kom Karleby fram till att rörelsens ideologi stod att finna i dess praktik:

"En insats i ett utredningsarbete,

en bearbetning av ett praktiskt ekonomiskt eller faktiskt problem, som bäres av tillräcklig kännedom i sak, logisk klarhet och tillbörligt aktgivande på alla vidkommande fakta är ett arbete, som väl håller måttet för att räknas med till socialistisk teori, medan däremot principer, dogmer, termer är ett hån mot allt vetenskapligt tänkande och all socialistisk teori.”

Talande nog är den träffande och mångtydiga titeln på Nils Karlebys alltför korta livs stora verk, den bok som gavs ut strax efter hans död år 1926, *Socialismen inför verkligheten*.

Arbetarrörelsen formulerar nu alltså en ideologi som bygger på det praktiska arbetet. Rörelsen gör dygd av sin egen teorilöshet. Precis i ett skede när socialdemokratin just fått smak på makten. Låt oss vända orden på Karlebys sätt: När socialismen ställs inför verkligheten, inför den verkligheten. ”Verklighetssynens ungdom” kallade sig tidsriktigt nog de antimarxistiska ungdomsförbundarna kring Rickard Lindström, Gunnar Lundberg och Nils Karleby.

När teorierna flyttades ut till bakgården

Denna nya ”verklighetssyn” uttrycks dock aldrig i partiprogrammet. Där stod de marxistiska skrivningarna kvar, ända fram till programrevisjonen 1944. Men projektet överlevde därför att det var få som brydde sig om dem, vilket låg i linje med den nya pragmatismen. Arbetarrörelsens ideologiska misstag var att samhällste-

orin, det som en gång hade varit dess styrka, nu flyttades ut till rörelsens bakgård. Arbetarrörelsens ideologiska svaghet är att teorin fortfarande står kvar där.

”
Arbetarrörelsens ideologiska misstag var att samhällsteorin, det som en gång hade varit dess styrka, nu flyttades ut till rörelsens bakgård. Arbetarrörelsens ideologiska svaghet är att teorin fortfarande står kvar där.
”

Med språkräcket i Olle Sahlströms bok kan vi uttrycka samma sak på ett litet annorlunda sätt: Arbetarrörelsen är barn av ett dubbelt arv, och det ena arvet – nyttotraditionen – konkurrerade i slutet av tjugotalet ut det andra arvet – frihetstraditionen – från arbetarrörelsens idémarknad. Denna nyttotradition, som konstitueras av en obetvinglig rationalism och som uppvärderar effektivitet och beslutsförhet, saknar en inre värdekompass som kan ange nödvändiga färdriktningar. Hemorten ligger i ett landskap av ”etiskt tomrum”, vilket gör att politiken måste hämta inspirationer från annat håll. Och vad är då alternativet till att förlita sig på pragmatismen? Vad kan göras förutom att försöka ställa sig med båda

fötterna i verkligheten och skapa alla de referenser som politiker behöver, och det politiska systemet egentligen förutsätter, med dess svårfångade ordningar?

Sahlströms analys är i många stycken intressant och lyckas utan tvivel fånga ett verkligt problem för arbetarrörelsen – teorilösheten och pragmatismen – som funnits med allt sedan tjugotalet. Men den djupa rannsakan av rörelsen drivs lite för långt. Sahlström blir lite väl självkritisk.

Folkhemstanke och keynesianism

Vad arbetarrörelsen gjorde under tjugooch trettioalet var att den mycket riktigt avskrev värdet på den marxistiska ideologin. Men det var inte allt. Den konstruerade också en löst sammansatt teoribildning, byggd på keynesianism och folkhemstanken, som alls inte saknade värden och principer. Men som gick ihop med en expansion av statliga insatser. För att uttrycka det annorlunda, blev detta lösningen på rörelsens inommarxistiska problem. Denna samhällsteori skapade en ny principdebatt, en mycket livlig sådan dessutom, och den förläste en ny, efterlängtd socialdemokratisk praktik.

Praktiken känner vi väl igen. Vi lever med den dagligen – den moderna välfärdsstaten, som under trettioalet går in i en av dess stora tillväxtfaser. Teorin är också den av känt märke. Med nyckelord som vetenskaplighet och rationalism, med egenskaper som expertstyre, paternalism och auktori-

tetstro, kan vi beskriva den som en teoretiserad version av nyttotraditionen. I centrum står den sociala ingenjören som med sin instrumentellt rationalistiska syn både formulerar problemen och ger lösningarna. I verkligheten placeras klarsynta män som med olika laboratoriegrepp kan få samhället att fungera effektivt. Ett synsätt som fortfarande lever kvar, men som inte ligger långt ifrån den stiliserade versionen av pragmatismen.

Rörelsen är allt

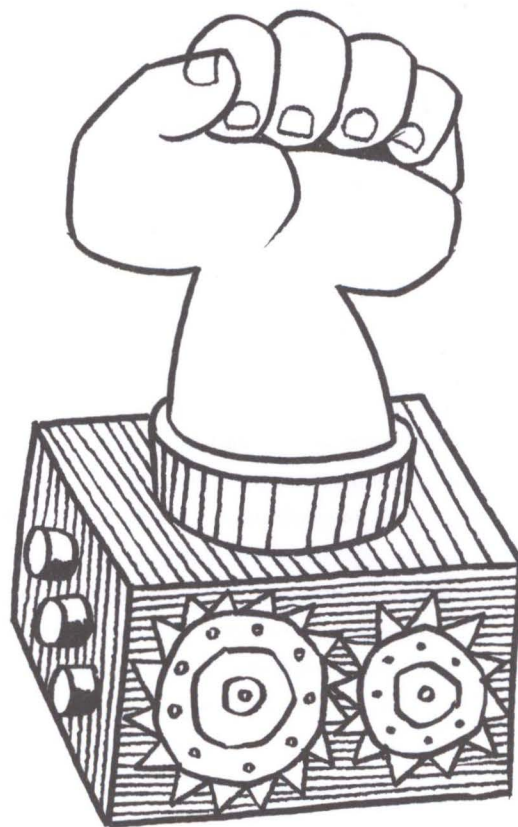
Oavsett hur vi väljer att uttrycka arbetarrörelsens äventyr på tjugotalet

står problemet klart för oss – den höga värderingen av pragmatismen. Ty det är verkligen ett problem. Inte bara för arbetarrörelsen, utan också för hela det politiska systemet.

Utgångspunkten för varje politisk rörelse bör i grund och botten vara en uppfattning om det goda eller det rätta. Den politiska agenda som formuleras bör byggas under av en genomtänkt teori som berättar vilken ideologisk grund man står på. Från den iaktas sedan omgivningen, från den utpekas sedan riktningen. Ytterst handlar det alltså om en självbild, något som kan bekräfta och ge inspirationer till det politiska uppdraget.

När arbetarrörelsen under tjugotalet lösgjorde sig från värden och principer blev den tvungen att hämta inspirationer från andra håll. Den behövde nya referenser, den behövde nya jämförelsepunkter. Och framför allt: Den behövde en för arbetarrörelsen gemensam verklighetsuppfattning.

Men problemet med pragmatismen är att den saknar alla dessa egenskaper. Den kan inte ge någon djupare förklaring till varför man gör eller bör göra olika val, den kan inte berätta om ursprunget eller ge inspirationer till framtiden. Ty att följa pragmatismen handlar ytterst om att

skapa en, och bara en, bild av verkligheten. Alla de spänningar och alla de mångtydiga skiftningar som genomsyrar samhället, och som gör att människor väljer att tolka verkligheten på olika sätt, kan inte ens fångas av den mest välvilliga eller fingertoppskänsliga politikern. Och eftersom våra egna utgångspunkter och våra egna intressen färgar vårt sätt att betrakta omgivningen blir valet av verklighet oundvikligt en produkt av rörelsetoppens inre liv i detta sammanhang. Ideologin blir därför inte mer än ett självporträtt av makten. Oavsett vad den skapar – nya regler för a-kassan, folkbildningsaktiviteter eller krognotor från bordeller i Bryssel. "Jag ärvde bara en gammal tradition", var som bekant Sölve Conradssons försvar.

Självförhållande som ideologi

I pragmatismens natur ligger även en sträng exklusivitet, en utdefiniering av andra tänkbara beskrivningar av verkligheten som exempelvis konkurrerande partier ger. De är ju inte bara ett hot mot ens makt, utan också en utmönstring av ens ideologi. I trosbekännelsen till den egna världsbilden omöjliggörs därför alla andra alternativ. Stavelserna uppvärderar sin egen roll till den grad att samhället inte kan fungera bra utan en själv. Ideologin tar formen av ett kodifierat självförhållande. Utan några mekanismer som utlöser någon form av självvranssakan, utan några känselspröt som retar den självskapade auk-

toriteten, utan några metoder att utvärdera sig själv. Det idéernas stålbad som andra politiska rörelser med teoretiskt grundade ideologier måste plågsamt tvagas i har i arbetarrörelsens fall helt tappats på vatten.

Faran med detta äventyr, vilket vi kunnat bevittna otaliga gånger under den svenska 1900-tals historien, är således att pragmatismen i längden föder en principiös maktideologi, en maktfullkomlighet av närmast machiavelliskt snitt. Självförhållande politiker som i tider av val är beredda att tumma på tidigare ståndpunkter, som inte viker en milimeter från målet att få behålla makten, som efter valförluster vandrar omkring i otålig väntan på nästa val och inte ens då förstår betydelsen av självvranssakan. Och vad blir det övergripande resultatet? Vilka normer skapas för den egna verksamheten? Jo, det hela blir faktiskt väldigt enkelt. Målet för partiet blir inte att komma till makten för att genomföra ett ideologiskt program, makten i sig själv blir istället målet. För att parafraasera den tyske socialdemokraten Eduard Bernstein skulle vi kunna säga att "rörelsen är allt, målen intet". Makt blir rätt.

Självfallet är det inte bara arbetarrörelsen som har lockats av den till synes enkla och verklighetsnära pragmatismen. Att leva efter idéer, principer och värden är förvisso ett modigt val, men inte något som omedelbart ger fördelaktiga resultat. Och den verkan som opinioner har på varje politiker, det krav på snabba resultat som ställs på politiken, gör att

många partier börjat röra sig förvirrat i teoriernas utkantsområden. Många har börjat orientera sig i pragmatismens förorter.

Oavsett detta finns det ändå inget svenskt parti som så uppenbart tagit de extra stegen som socialdemokraterna. Men det finns heller inget parti som befinner sig i ett sådant förvirrat tillstånd som socialdemokraterna. Det moderna projektets rationalism, dess fallenhet för pragmatism och effektiva lösningar, dess tro på en objektiv verklighet och dess enkla bild av människan, är nu avtryck från en svunnen tid. Terminalstadiet är sedan länge passerat. Den nya verkligheten, kalla den postmodern om ni vill, är betydligt mer mångskiftande och kluven. Den ställer högre krav på samhällsengagerade rörelser. Den efterfrågar värden och principer, som en modernistisk arbetarrörelsen nu måste lära sig att kommunicera.

Maktens tekniker

Den bild som här tecknats av arbetarrörelsen är givetvis en aning förenklad. Som det tidigare påpekats har arbetarrörelsens kluvna ideologi inte bara byggt på en teorilös pragmatism. Men, under den svenska efterkrigshistorien har vi åtskilliga gånger kunnat se hur farhågorna för den socialdemokratiska pragmatismen besannats. Bristen på en stark samhällsteori har gjort det enkelt för arbetarrörelsen att översätta strategierna för att behålla makten till ideologi. Ett utmärkt exempel på det är ATP-reformen i slutet av femtiotalet, som hade

det strategiska syftet att knyta medelklassen till den starka välfärdsstaten, till socialdemokratiens stora projekt. Detta trots alla varningar om reformens ekonomiska risker, trots vetenskapen om den negativa omfördelning som låg i pensionsförslaget efterföljd, trots det kompakta motstånd som fanns. Det enda som behövdes var lite trixande med folkomröstningsreglerna och en upplyftning av frågan till ideologi. Maktpositionen kunde därmed skjutas fram en bit till.

” Ideologin tar formen av ett kodifierat självförhärligande. Utan några mekanismer som utlöser någon form av självrannsakan, utan några känslspröt som retar den självskapade auktoriteten, utan några metoder att utvärdera sig själv. Det idéernas stålbad som andra politiska rörelser med teoretiskt grundade ideologier måste plågsamt tvagas i har i arbetarrörelsens fall helt tappats på vatten.

”

Ett annat exempel på strategitänkandet, som också ger uttryck för den populism som svansat efter rörel-

sens pragmatism, är debatten om ”de stigande förväntningarnas missnöje” på det erlanderska femtiotalet. Under ”rekordåren” ökades människornas välstånd markant. Industrins framsteg gjorde att människorna fick mer i plånboken och att förväntningarna på framtiden ständigt blev ljusare. Nöden och fattigdomen fanns inte längre. Lort-Sverige var historia. Problemet för socialdemokratin var dock att det missnöje som den kunnat rida på i sin expansion av välfärdsstaten inte längre fanns. Detta betyder naturligtvis inte att rörelsen önskade nöden tillbaka, men däremot att den hade ett strategiskt problem.

Partiets sätt att hantera detta ”stigande förväntningarnas missnöje” var att försöka locka fram en opinion för en utbredning av den statliga socialpolitiken, att locka fram en ny slags ”nöd”. Projektet var inte alltför svårt eftersom väljarna redan lärt sig teknikerna för att skaffa sig fler privilegier. Socialdemokraterna kunde därför sägs sig stå på folkopinionens sida. Med en god portion strategi och ett uns av populism kunde socialdemokratin alltså öka sin makt. Redan då uppfattades projektet avslöja grunden i socialingenjörsideologin.

Maktens arrogans

För den som upplevt arbetarrörelsen vara inkarnationen av de vackra idealen är dessa exempel troligtvis iögonfallande. Man vad som nog frapperar ännu mer är den rena maktarrogans, ja den maktfullkomlighet, som soci-

aldemokratins politiker ofta fått ge ansikte till. Många av oss ser den fortfarande och för dem som inte gör det rekommenderas Anders Johnsons nyutkomna bok *Vi står i vägen* (Timbro, 1998). Exempel på dessa egenskaper skulle alltså kunna hämtas från ett skinnömsande nittiotal. Men låt oss fortsätta historiens glaspärlespel och gå tillbaka till början av åttiotalet. Närmare bestämt till den 20 december 1983.

Urvattnat fondförslag

Julen stod för dörren och riksdagen skulle snart få ledigt. Det fanns dock en fråga till att behandla, löntagarfonderna. Process fram till denna decemberdag hade minst sagt varit omständig. Frågan hade blivit aktuell tidigt under sjuttioalet och vandrat förbi den ena utredningen efter den andra. Det förslag som lades på riksdagens bord var följdriktigt också urvattnat. Det liknade inte alls de ursprungliga tankarna hos Rudolf Meidner, LO-ekonomen som kom med idén.

Bakgrunden till det var att den socialdemokratiska partitoppen inte alls var för löntagarfonder i den för företagen ofrivilliga formen. Olof Palme hade brottats med frågan under valrörelsen och gjorde under riksdagsbehandlingen sitt yttersta för att detta löntagarfondsförslag att framstå som det enda ”steget”. Inte det första, som många inom facket hoppades på.

Palmes insatser har dock fallit i glömska. Det intryck som levt vidare är den något surmulne Kjell-Olof

Feldt som i sin riksdagsbänk tecknar ned årtiondets mest kända grötrim:

”Löntagarfonderna är en jävla skit men nu har vi baxat dem ända hit.”

Det var inte bara Feldt som hade denna uppfattning. En klar majoritet av svenska folket ville inte ha socialdemokraternas löntagarfonder och motståndet blev väldigt hårt. Men trots det och trots partitoppens illa dolda aversioner genomfördes reformen. Man kan lätt undra varför? Jo, för att de fackliga ledarna tog en hård strid för frågan. Det handlade ju om deras inflytande, det handlade om deras makt. Men ytterst handlade det också om de socialdemokratiska poli-

tikernas makt. Så Palme och Feldt visste inte annat än att gå sina rörelsekollegers vilja till mötes.

Omöjlig pragmatism

Arbetarrörelsens hantering av löntagarfondsfrågan speglar också pragmatismens inneboende svaghet, det som i längden gör den omöjlig. En politisk rörelse kan inte leva efter en bild av verkligheten som får tjänstgöra som ideologi. När tillvarons mångtydigheter avslöjar sig förlorar den sin bärkraft. En rörelses olika grenar börjar uppfatta saker och ting annorlunda, efter ett tag börjar den värdera tillvaron på andra sätt. Kvar blir då

endast konsekvenserna – strategitänkandet, populismen, nätet av privilegier, maktfullkomligheten. Men detta tillstånd håller självklart heller inte längden. Rörelsen kan leva ett tag till, makten kan stanna i dess ägo. Men snaran dras successivt åt. Milimeter efter milimeter. Det som en gång kanske var rörelsens styrka, blir nu istället dess svaghet. Tillvaron hinner ikapp, människorna slår till slut tillbaka.

Makt är en enorm kraft som måste hanteras varsamt. Den bör inte läggas i en och samma persons händer, den bör inte förbehållas en enskild rörelse. Ty Lord Acton hade rätt.